
Mojca Ramšak

**Znanost med objektivnostjo in grožnjo subjektivnosti:
vloga terenskih dnevnikov in empatije pri zapisovanju
življenjskih zgodb**

Avtorjev korpus se ne izraža samo v njegovih besedilih iz različnih obdobj, pač pa tudi v besedilih iz različnih žanrov. Ime te igre je vsekakor generičen, epistemološki in interpretacijski pluralizem.

(N. Rapport, 1996)

Autorica se v članku ukvarja s tezo, da je ukvarjanje s tujimi življenjskimi zgodbami nujno tudi osebna interakcija med raziskovalcem in pripovedovalcem. Prepletenost (najmanj) dveh zgodb se kaže v vživljanju in posledično identificiranju s sogovornikom med intervjuejem in pri transkribciji (empatija) in kot raziskovalčeva izpoved pri pisanju terenskega dnevnika. Raziskovalčeva osebna izkušnja, ki je dokumentirana v terenskem dnevniku, lahko postane pozneje del analize biografskega gradiva. Gre za medsebojno prepletenost zgodbe tistega, ki je v vlogi subjekta, in tistega, ki je v vlogi objekta raziskovanja. Terenski dnevniki pa ponujajo tudi uvid v razlike med vlogami, ki jih igramo na terenu kot znanstveniki in kot »ljudje«, dobrodošli so pa tudi zato, ker v njih subjekti (znanstveniki) sami sebe prepoznamo tudi kot objekte raziskave, in sicer z načinom izražanja, ko vemo, da smo sami sebi občinstvo. Autorica razmišljanja o pomenu terenskega dnevnika in empatije podkrepi z lastno terensko izkušnjo na avstrijskem Koroškem, kjer je v letih 1996–1998 zbirala življenjske zgodbe za knjižno zbirko Tako smo živeli, Življenjepisi koroških Slovencev, ob tem pisala terenski dnevnik (za osebno rabo), katerega odlomke deloma navaja v članku.

The author elaborates on the supposition that dealing with other people's life-stories inevitably involves personal interaction between the investigator and the narrator. The interlacement of (at least) two stories is shown in the act of empathising, as a consequence of this identification with the interviewee during the conversation and its transcription (empathy), and in the investigator's writing of field diary. The significance of the investigator's personal experience documented in the field diary can later

on become part of the analysis of the text. Further on, field diaries offer an insight into the differences between the roles we play as scientists in fieldwork and as 'people'; by the way of expression used in field diaries, when we (scientists) know that we are our own public, they also enable us to recognize ourselves as objects of the research. The author illustrates her reflections upon the importance of field diaries and empathy with her own experience: in 1996–1998, in the Austrian Carinthia, she collected life-stories for a book entitled *Tako smo živelj – Življenjepisi koroških Slovencev* (That's how we lived – Life-stories of Carinthian Slovenes) and wrote a field diary (for personal use), parts of which are quoted in the article.

Orodjarna na poti do življenjske zgodbe: intervju, terenski zapiski in zlasti terenski dnevnik

I.

Intervjuvanje je najpomembnejše dejanje pri zbiranju življenjskih zgodb in uspeh je odvisen prav od izkušnosti in zaznavanja med intervjujsko situacijo. Intervju je tehnika zbiranja podatkov z neposrednim ali posrednim spraševanjem. Je načrtovan in usmerjen pogovor za zbiranje mnenj, ki rabijo kot gradivo za raziskavo, in je najpogostejša in najpomembnejša tehnika pri etnološkem terenskem delu. Med več vrstami intervjuja sta za etnologijo najpomembnejša strukturirani intervju (spraševanje z vprašalnici) in nestrukturirani (prosti) intervju ali pogovor. Pri intervjuju so pomembni intervjujska situacija, tehnike snemanja in/ali pisanja, analiza gradiva. Intervjujska situacija je neponovljiv del intervjuja in je odvisna od mnogih dejavnikov (družbenih, kulturnih, jezikovnih, komunikativnosti spraševalca in intervjuvanca). Intervju je lahko v celoti posnet na avdio(vizualno) napravo, lahko je simultano dobesedno zapisan ali pa so zapisane le ključne misli. Analiza gradiva obsega prepisovanje gradiva s posnetkov ali zapiskov, razvrščanje in interpretacijo.

Nekatere značilnosti intervjuja so splošne, intervju, ki sprašuje po življenjski zgodbi, pa ima nekaj posebnosti. Družbene vloge v intervjujski situaciji so izredno pomembne in informacije so odvisne prav od njih. Včasih se informacije in njihova resničnost razlikujejo prav glede na intervjujsko situacijo in morebitne moteče dejavnike. Povezava spraševanja in bivanja na terenu povečuje zanesljivost in veljavnost podatkov. Ni treba posebej poudarjati, da življenjska zgodba temelji na mnogih urah, ki jih spraševalec in intervjuvanec preživita skupaj, in na drugih informacijah, ki jih dobi od ljudi, ki to osebo poznajo. Druga pomembna stvar pri intervjuvanju za življenjsko zgodbo je izbira pripovedovalca, ki ni nikoli prepuščena slepi sreči. V prizadevanju za pridobivanje življenjskih zgodb je odločilno tudi poznavanje raziskovalčevih potreb in motivov ter njihovega vpliva na delo. Z intervjujem vsekakor dobimo tudi informacije, ki jih ne moremo preveriti z opazovanjem. Verovanja v nadnaravno, tradicija, miti, sanje in tako naprej se v določenih oblikah lahko izražajo v vedenju, še bolj pa o(b)stajajo v zavesti njihovih nosilcev. Podobno je tudi s čustvi, sodbami in vrednotami. Za spoznavanje teh je intervju najneposrednejša in najuspešnejša metoda. O teh stvareh pripovedovalci neradi govorijo, zato jih je treba spodbuditi z nekoliko agresivnejšimi vprašanji ali pa, nasprotno, se jim približati posredno.

Intervjuji, ki sprašujejo po življenjski zgodbi so lahko vódeni ali prosti. Pri prostem intervjuju ima spraševalec v mislih določeno temo in k njej preusmerja sogovornika, kadar ta spremeni snov pogovora. To vrsto intervjuja je bolje uporabljati v poznejših fazah zapisovanja življenjske zgodbe. Prednost takega intervjuja pa je, da spodbuja

spontanost sogovornika in omogoča, da pove, kar se mu zdi pomembno, in razmišlja o svojem življenju na tako imenovan emski način. Objavljeno življenjepisno gradivo je ponavadi predstavljeno kronološko, kar daje misliti, da ljudje razumejo svoja življenja kot naravno kronologijo dogodkov od rojstva do smrti. Toda to ni čisto res. Nekateri ljudje razporejajo dogodke svojega življenja drugače in poudarjajo le en vidik, na primer delo. Drugi se osredotočijo na materinstvo, poklicno identiteto idr. Nekateri so bolj orientirani v preteklost, drugi v sedanost, tretji v prihodnost. Čeprav je prosti intervju zaželen, pa se nanj ni mogoče preveč zanašati, ker zožuje pogled. Da bi si zagotovili čim popolnejšo podobo kakega življenja, je treba uporabiti tako vodeni kot prosti intervju.¹

Poleg poznavanja zakonitosti intervjuja so pri zapisovanju življenjske zgodbe pomembni dobri terenski zapiski. To so sprotne opise različnih pojavnih oblik in značilnosti družbenih procesov in njihovih vsebin, ljudi, objektov, ki nastajajo pri terenskem delu. Terenski zapiski so zapisi vsega, kar raziskovalec spozna na terenu, pri opazovanju z udeležbo; piše jih na terenu ali takoj po opravljenem delu, sicer se zanesljivost zmanjša. Dolgi premori med intervjujem in prepisom škodijo gradivu, še posebej pri podrobnostih. Terenski zapiski morajo biti opremljeni s podatki o času, prostoru, pripovedovalcu, z vsebino informacij, pridobljenih z opazovanjem ali pogovorom, s čutnimi vtisi (vonj, okus, zvok, otip...), odzivi pripovedovalcev (na vprašanja, snemanje, fotografiranje, pisanje).

Terenskih zapiskov je več vrst, piše se jih ločeno: kratki opisni zapiski (nekaj besed, fraza) na podlagi opazovanja in pogovora, ki pozneje pomagajo pri urejanju podatkov, podroben gosti opis, terenski dnevnik, zapiski o tehnikah in metodah in zapiski, v katerih je opisan kontekst oz. socialna situacija, povezana s pridobitvijo podatka (oboje se največkrat piše dnevno, po opravljenem raziskovanju). Pisanje terenskih zapiskov ni prijetno pravilo, je pa zagotovo etnologu bistvena opora. Pravzaprav je to tudi eno od najtežjih del pri zapisovanju življenjskih zgodb in zahteva ogromno predanosti in discipline, saj gre pisanje zapiskov v številne strani (in dneve). Vsak raziskovalec razvije svoj značilni način zapisovanja, od ročnega pisanja v zvezek, na kartone, računalniškega prepisovanja ali celo zapiskov na koščke raztrganega papirja. Ni toliko pomembno, kam in kako zapišemo informacije, pomembnejše je, da se z njihovo pomočjo dobro orientiramo v dobljenem gradivu. Prav tako si je treba zapisati tudi intervjujske situacije in lastne vtise, slednje v poseben dnevnik.²

II.

Terenski dnevnik je raziskovalčev zapis osebne refleksije dnevni dogodkov. Vanj raziskovalec sistematično, a ločeno od terenskih zapiskov, beleži dimenzije družbene organizacije preučevane skupnosti, blažja in močnejša odstopanja, skrajnosti, med katerimi se giblje, in raziskovalčeve odnose s pripovedovalci. Pomembno je, da zapisovanje vtisov spremlja raziskavo od začetka, saj se lahko nekatere, na začetku opazne nenavadnosti pozneje izmaknejo raziskovalčevi pozornosti, druge pa je mogoče opaziti šele z boljšim poznavanjem terena. Terenski dnevnik je osebni in nujno potreben, saj

¹ Prim. *Lives. An anthropological approach to biography* (ur. L. L. Langness in G. Frank) Novato, California, 1981, str. 43–50; M. Ramšak, Intervju (geslo za *Leksikon etnologije Slovencev*, v tisku).

² Prim. *Lives. An anthropological approach to biography*, str. 58–59; M. Ramšak, Terenski zapiski (geslo za *Leksikon etnologije Slovencev*, v tisku).

pomaga pomiriti čustva, ki spremljajo in lahko otežijo terensko delo. Pomembno ga je pisati zlasti pri opazovanju z udeležbo in strukturiranih in polstrukturiranih intervjujih, ker je dobro izhodišče za interpretacijo terenskih zapiskov.³

O pomenu terenskega dnevnika je med prvimi pisal Bronislaw Malinowski (leta 1922), ki dobesedno pravi tako: »Kar se tiče konkretnih metod opazovanja, beleženja stvarnega življenja in tipičnega obnašanja pri terenskem raziskovanju, je nedvomno osebno videnje opazovalca tu izrazitejše kakor pri zbiranju izkristaliziranih etnografskih podatkov. Toda tudi pri tem mora biti osnovno vodilo: dopustiti dejstvu, da govorijo zase. Če pri vsakdanjem obiskovanju vasi opazimo, kako se venomer ponavljajo določeni manjši dogodki, značilni načini uživanja hrane, pogovora, opravljanje del, jih je treba takoj zabeležiti. Prav tako je pomembno, da se zbiranje in zapisovanje vtisov začne že na začetku raziskave zato, ker lahko nekatere manjše navadnosti, ki jih opazimo, dokler so nove, niso več opažene, ko postanejo znane, medtem ko so druge lahko opažene šele z boljšim poznavanjem lokalnih razmer. Med delom sistematično voden etnografski dnevnik bi moral biti idealno orodje za to vrsto raziskovanja. Če etnograf vzporedno z normalnim in tipičnim skrbno zapisuje blažja in močnejša odstopanja od tega toka, bo zmožen določiti skrajnosti, med katerimi se giblje normalno.«⁴

Za Malinowskega so bili dnevniški zapiski kot obdobja umika, ki so mu omogočala globljo refleksijo o samem sebi. Njegov 'Dnevnik v pravem pomenu besede' (*A Diary in the Strict Sense of the Term*), ki je bil objavljen po 25 let po njegovi smrti leta 1967 in zajema približno devetnajst mesecev terenske raziskave na Novi Gvineji med septembrom 1914 in julijem 1918, je vznemiril znanstvenike, ki so se težko odlepili od ideje objektivnosti terenskega dela in objavljenih besedil, ki so nastala na podlagi terenskega dela. Dnevnik pripoveduje o njegovih osebnih prizadevanjih na terenu, hkrati pa še o njegovih vsestranskih in občudovanja vrednih naporih. Malinowski je videl pomen osebnega dnevnika terenskega raziskovalca v vlogi varnostnega ventila, ki kanalizira osebne skrbi in čustva etnografa proč od njegovih znanstvenih zapiskov. Njegovi dnevniki govorijo o zasebnem življenju terenskega raziskovalca in prikazujejo Malinowskega, kako se bori z dolgočasjem, skrbjo za zdravje, seksualno deprivacijo, osamljenostjo. Dnevnik vsebuje tudi izbruhe vznemirjenja, naperjenega proti Trobriandcem. Odkrivajo, da ni dosegel tiste ločitve od evropskih stikov, ki jo je priporočal. Nadvse pa ilustrirajo, kako težko in kreativno je delal, izražajo pa tudi očitno prizadevanje za čim večjo dokumentarnost.⁵

Raymond Firth, nekdanji učenec Malinowskega, njegov prijatelj, sodelavec in cenjen antropolog, je v prvem uvodu k Dnevniku iz leta 1966 nekoliko nervozno zapisal, da »bodo nekateri deli Dnevnika celo danes užalili ali šokirali bralca in da bodo drugi bralci prevzeti nad odkritjem brutalnosti, celo degradacije, ki jo dnevniški zapiski občasno prikazujejo. Moj komentar k temu je nasvet vsakemu, ki bi se želel posmehovati odlomkom iz dnevnika, da skuša biti enako odkrit v svojih mislih in pisanju (kot Malinowski) in da potem še enkrat presodi.«⁶ Tako Firthov prvi uvod kot uvod Valette Malinowski (druge žene Bronislawa Malinowskega) – oba sta iz leta 1966 – odkrivata

³ M. Ramšak, Terenski dnevnik (geslo za *Leksikon etnologije Slovencev*, v tisku).

⁴ B. Malinowski, *Argonauti zapadnog Pacifika*, Beograd 1979, str. 19.

⁵ Prim. A. Kupper, *Anthropology and Anthropologists. The modern British school*. London in New York 1995, str. 13–15.

⁶ R. Firth, Introduction Bronislaw Malinowski, v: Bronislaw Malinowski, *A Diary in the Strict Sense of the Term*. Stanford Univ. Press 1989, str. xix.

poskus, da bi čim manj škodila strokovnemu in osebnemu ugledu Malinowskega in antropologiji kot znanosti. Firth tudi poudarja, da je Dnevnik »privaten dokument, ki ni bil nikoli namenjen objavi,«⁷ in namesto da bi premišljal o posledicah objave privatnega dokumenta, se v prvem uvodu osredotoča samo na njegov pomen. Za Firtha je Dnevnik pomemben samo zaradi veličine Malinowskega kot znanstvenika in zelo si prizadeva ločiti antropološko od avtobiografskega. Zato navidez ohranja objektivno čistost antropologije pred grožnjo zastrupljajoče avtobiografske subjektivnosti. Toda Dnevnik ponuja prav to; privilegira avtobiografsko na račun antropološkega, to pa v uvodu poudarja Valetta Malinowski. Navedeno pa ponuja vprašanje, zakaj sta Valetta Malinowski in Raymond Firth čutila potrebo, da postavita v ospredje problem, kako naj beremo Dnevnik – ali iz antropološke ali avtobiografske perspektive? Ali besedilo Dnevnika v čem presega te zamejitve?

Firth v drugem uvodu iz leta 1988 deloma korigira svoje prvotno stališče o dnevnikih, zlasti tisto o zasebnosti, in zapiše: »Nedvomno so bili mišljeni kot zaseben zapis, izpoved samemu sebi, nekakšno očiščevanje in vodnik k osebnemu poboljšanju, skoraj zagotovo samo za njegove oči. Po eni strani je objava dnevnikov Malinowskega izdaja – ne toliko zato, ker razkriva njegovo šibkost brez njegove vednosti, pač pa zato, ker predvideva, da je ta šibkost lahko del donosne prodaje. Nisem še spremenil mnenja, da je bila objava dnevnikov vdor v zasebnost, čeprav je avtor mrtev. Ne verjamem, da 'ima javnost pravico poznati' intimnejše podrobnosti življenja kogar koli. Tudi ne verjamem, kakor morda nekateri moji kolegi, da je vse, kar je zapisano, ne glede na to, kako osebno in zasebno je, pravzaprav, četudi nezavedno, namenjeno javni pozornosti. Toda ko je bila publikacija enkrat pripravljena, se mi je zdelo, da je uvod, ki dnevnikom ponuja nekakšno perspektivo in interpretacijo, upravičen.«⁸ In v drugem Firthovem uvodu je tudi jasno zapisano, da se je več kot dvajset let po objavi Dnevnika premaknilo težišče njegovega pomena. Potem, ko se je polegel prah, ki so ga sprožila različna mnenja o objavi, in potem, ko je večina antropologov, ki so poznali Malinowskega, že pomrla, je pomen Dnevnika zlasti v razumevanju vloge raziskovalca pri terenskem delu in ne v interpretiranju osebnosti Malinowskega in s tem njegovega opusa. »Toda danes je tudi bolj jasno,« zapiše Firth v drugem uvodu, »da etnograf ni samo zapisovalec družbenega življenja, temveč je tudi tisti, ki vpliva na življenje in je hkrati podvržen njegovim vplivom. Zgodnji etnografi ne da se tega ne bi zavedali, vendar se je na takratni stopnji raziskav zdelo pomembnejše opisovati in analizirati tuje ustanove pred nami kakor pa tam podrobno pojasnjevati dožemanje lastnih vlog.«⁹ Dnevnik pa po Firthu zavrže in uniči tudi stereotip o raziskovalcu, ki pride na teren, opazuje, zapisuje, se upokoji in potem piše o tem gradivu, ki je navidez nedotaknjeno od njegove ali njene izkušnje; največ, kar se zgodi, je, da je pri objavi pospremljeno uvodnim poglavjem s komentarjem o razmerjih z ljudmi in njihovim vplivom na terenskega raziskovalca. Ne, tudi terenski raziskovalci so ljudje, na terenu se morajo spoprijeti z nadlogami lastne zdlgočasnosti, zlobe, nezadovoljstva, domotožja, in o vseh teh težavah lahko pišejo v dnevniku. Sicer pa se je odnos do objave intimnih podrobnosti spremenil tudi na drugih področjih v humanistiki; do tekstov avtobiografskega žanra je postal prizanesljivejši in sprejemljivejši.

⁷ Nav. delo, str. xi.

⁸ R. Firth, *Second Introduction 1988*, v: Bronislaw Malinowski, *A Diary in the Strict Sense of the Term*. Stanford Univ. Press 1989, str. xxi–xxii.

⁹ Nav. delo, str. xxviii.

V tem smislu terenski dnevnik vidi tudi Robert G. Minnich, čeprav se neposredno ne navezuje na Dnevnik Bronislava Malinowskega. Minnich je terenski dnevnik povzdignil do orodja za interpretacijo, v katerem mu ne uidejo niti biografske skice na podlagi ustnih in pisnih virov. »Terenski dnevnik je neprecenljiv in stalen spremljevalec vsakega terenskega raziskovalca. Vanj zelo spontano zapisujem vtise o poteku posameznega dne. Toda zapisujem tudi opažanja o socialnih dimenzijah družbene organizacije, ki se nanaša na ljudi, dejanja, dogodke in skupine, ki tvorijo empirično stvarnost. Tako dnevnik pravzaprav predstavlja začetno interpretacijo podatkov. Ta antropološki tekst je potem osnova za pogovore s samim seboj, v katerih določim nadaljnja opazovanja in zarišem tolmačenja. Med terenskim delom neogibno navežem tesne in stalne stike z nekaterimi posamezniki in družinami; ti postanejo moji zaupniki in pogosto tudi predmeti obširnih raziskav. Ti novi prijatelji so navadno neprecenljivi kot informatorji o lokalnem življenju, vendar hkrati tudi njih vedno opazujem kot 'akterje'. Da bi jih razumel v tej vlogi, jih moram nujno opazovati v interakciji z drugimi in beležiti zapažanja drugih ljudi o njihovem dejanju in nehanju. Kot akterji na odru lokalnega življenja so namreč oni 'proizvajalci pomena'. Lahko so vodje ali privrženci, inovatorji ali konservatorji, v vsakem primeru so del lokalne zgradbe skupnih pomenov. O nekaterih posameznikih zberem obsežne biografske skice. Te niso sestavljene le iz avtobiografskih podatkov in genealogij, ki jih je mogoče dobiti v pogovorih. Treba je zbrati podatke tudi iz drugih virov, ki razjasnijo zgodovino okoliščin (situacije priložnosti) in strateških odločitev, ki so oblikovale 'kariere' teh posameznikov kot 'socialnih osebnosti'. Morda bomo odkrili pomembna pravila in vrednote, ki vplivajo na organizacijo lokalne skupnosti, če raziščemo življenja posameznih članov skupnosti z vidika 'zaporedja njihovih specifičnih odločitev' (torej z vidika kariere), ki so vsaka na svoj način določile razpon priložnosti, kakršne so posamezniku ostale za preostali del življenja.«¹⁰

(Verjetno) pod vplivom omenjenega Dnevnika Bronislava Malinowskega, Minnichovega besedila in objavljenih pisem med Malinowskim in njegovo prvo ženo Elsie Masson, ki sta si jih pisala od leta 1916 do njene smrti leta 1935 (zbrala, uredila in komentirala jih je njuna hči Helena Wayne, objavljena so v dveh knjigah *The Story of a Marriage, The Letters of Bronislaw Malinowski and Elsie Masson. Vol. 1 1916–20, Vol. 2 1920–35*. London 1995) sem se tudi sama podala na teren na avstrijsko Koroško, kjer sem od leta 1996 do 1998 zbirala življenjske zgodbe za zbirko *Tako smo živeli, Življenjepisi koroških Slovencev*. Ker se predpostavlja, da vsak posameznik v neki vlogi do določene mere ponotranji pričakovanja in norme delovanja, ki jih vsebuje ustrezni družbeni položaj, se je tudi moja vloga raziskovalke na terenu gradila v soglasju z vlogami, ki so jih igrali moji sogovorniki. Da mi ta interakcija ne bi ušla iz spomina, sem v času terenskega dela vztrajno zapisovala vse oblike sodelovanja, bolečino ob (premočni) empatiji in tudi trke s svojimi pripovedovalci, če se ravno nisem imela priložnosti s kom pogovoriti o tem. Na ta način sem se disciplinirala, da so dnevniški zapiski ostali za čas, ko sem začela zbrano gradivo analizirati za potrebe doktorske disertacije. V terenski dnevnik sem poleg osebnih zabeležk in opažanj o Koroščih in Korošicah zapisovala tudi dokumentarne fragmente, ki so se nanašali na tehnike in metode dela, predvsem na tiste skrajne situacije, ko so se mi raziskovalni načrti

¹⁰ R. G. Minnich, *Socialni antropolog o Slovenceh. Zbornik socialnoantropoloških besedil*. Ljubljana 1993, str. 28–29.

nepričakovano sesedli ali pa povzpeli (npr. ko je kljub vsej previdnosti odpovedal diktafon in je bilo treba ponoviti intervju; ko sem na željo pripovedovalke za dve uri izključila diktafon in dobila poleg pripovedi še spoved; ko sem zaradi jezikovnih, starostnih in osebnostnih ovir kvarila intervju z vprašanji v napačnem trenutku in na napačnem mestu). Pisanje terenskega dnevnika je bilo neizogibno povezano z življenjem v situacije, ljudi in njihove usode. Pogosto sem med intervjuji opazila, da je stopnja zaupanja med sogovorniki in mano odvisna prav od moje zmožnosti empatije, zato sem lastno doživljanje terenskega dela dnevno in dosledno zapisovala v dnevnik v obliki gostega opisa.

Empatija: katarza, nebodigatreba ali kaj tretjega

III.

Pri kvalitativnem raziskovanju se raziskovalec zaveda, da se ne more izključiti iz dogajanja, ki ga preučuje, in da vpliva na dogajanje, ki ga opisuje. Raziskovani se odzivajo na njegovo navzočnost in/ali na njegove postopke in samo raziskovalno situacijo. Poleg tega tudi sam doživlja dogajanje, ki ga opisuje ali preučuje. Raziskavi je v prid, če to svoje doživljanje popiše, saj s tem drugim omogoči preverjanje njegovih spoznanj, razširi svoj opis, da je podrobnejši in 'gost'. Poleg tega pa sam kot oseba deluje kakor občutljiv raziskovalni instrument, ki skoz čustva ali miselne odzive odkriva nova spoznanja o preučevanem predmetu.¹¹

Tudi etnolog, ki se ukvarja z življenjskimi zgodbami, teh ne more poslušati in zapisovati zgolj kot abstraktne in njemu tuje izpovedi, saj v intervjujskem srečanju nujno postavi neki odnos s pripovedovalcem. To je srečanje dveh (ali več) posameznikov, ki različne izkušnje in znanja poskušata združiti tako, da se na koncu oba poslovita spremenjena in obogatena.

Pripovedovanje življenjske zgodbe ni enosmeren proces, ker gre zmeraj za dialog. Tako ena kot druga stran lahko na podlagi pripovedovanja ali poslušanja življenjske zgodbe pridobita. Reflektiranje vsebine življenjske zgodbe in vzajemnega procesa med spraševalcem in pripovedovalcem namreč prinaša obema udeleženiema stranema tudi morebitne koristi. V nasprotju z drugimi bolj parcialno zastavljenimi intervjuji, ki ne zadevajo toliko neposredno subjektovega osebnega doživljanja časa, prostora in družbe, intervju, s katerim skušamo dobiti življenjsko zgodbo, prinaša jasnejšo perspektivo o pomenu človekovega življenja. S tem se poveča poznavanje samega sebe, okrepi se samopodoba in samospoštovanje. Pripovedovalec svoje dolgo negovane spomine na izkušnje in razumevanje svoje vloge v življenju deli še z nekom, ki ga največkrat lahko posluša bolj nepristransko kot ljudje, s katerimi živi ali ga poznajo. Pripovedovanje življenjske zgodbe je lahko vsekakor katarza za pripovedovalca, pogosto pa tudi za poslušalca.

Tuja življenjska zgodba lahko spraševalcu in pozneje bralcu, če je objavljena, pomaga razumeti lastno življenje, lahko mu je tudi navdih, da se iz drugega življenja česa nauči ali da uporabi tujo izkušnjo, ne da bi jo prej skusil na svoji koži. Z razumevanjem preteklosti in sedanjosti pa se tako spraševalcem kot pripovedovalcem jasnijo tudi pričakovanja glede na prihodnost. To sicer ne pomeni, da vsi ljudje enako doživljajo

¹¹ B. Mesec, *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana 1998, str. 41.

svoje življenje. Nekateri se ozirajo nazaj z obžalovanjem in bolečino, drugi z radostjo, tretji z ravnodušnostjo. Kar se mi je zdelo najbolj presunljivo pri koroških pripovedovalcih, so bili odgovori na podvprašanja (ki jih vprašalnik ni predvideval) o tem, kaj bi spremenili, če bi bili še enkrat mladi, če ne bi bilo vojne, če bi se lahko izšolali in podobno. Nanje so pripovedovalci odgovarjali z gotovostjo, da četudi bi spremenili kako svojo preteklo odločitev ali mogli preusmeriti tok dogodkov, je bilo njihovo življenje, takšno, kakršno je bilo, smiselno in potrebno.

«Dopoldne prepisujem, pa ves čas kdo kaj šari okrog mene na Inštitutu in ne slišim dobro posnetega. Ob pol dveh grem k P., kjer sem se včeraj napovedala. Velika lesena vrata v hišo so zaklenjena. Grem okrog, potrkam na nekaj oken, poškilim v sobe, pa je vse lepo pospravljeno, a prazno. Potem kar sedim na klopici pred hišo, ker je lepo. Čakam. Morda so šle k sosedu? Ali pa so nujno kam morale? Kaj pa če so se ustrašile in se skrile? Gospa P. je menda kar bolna in ne more pohajkovati okrog, zato se mi zadnja misel zdi še najbolj verjetna. Napišem sporočilo, da sem jih obiskala, a da se žal nismo srečale in da jih pokličem. Pa res mi je žal, da jih ni doma. Ne samo zato, ker sem zastoj prišla in s tem izgubila delovni dan, ampak ker bi rada slišala novo zgodbo. Vsaka je drugačna in je kot novo odkritje na potovanju. Neznana dežela. Nekateri stvari so pa pri vseh presunljivo enake. Na vprašanje, kaj bi bili, če bi bili še enkrat mladi, vsi pripovedovalci po vzdihu in premisleku, ki si ga vzamejo, ko na hitro preletijo vse postaje svojega življenja, odgovorijo enako. Nič drugega kot to, kar so bili. To gre res do živega. Sprva sem si razlagala, da lahko tako razmišljanje pripišemo zadovoljnosti z malim svetom, ki jim je bil namenjen ali morda strahu pred izzivi. Toda vedno bolj se mi dozdeva, da gre za svojevrstno spravljenost s samim seboj in svetom okrog. Stoično prenašanje vsega kar je, in zadovoljnost zdaj in tukaj, kljub vsem zunanjim in notranjim viharjem. To hočejo danes naučiti ljudi brez kompasa guruji, od katerih se da kupiti duhovnost. In neosveščena množica drago plačuje šarlatane, namesto, da bi se začela pogovarjati s preprostimi ljudmi. Pogovarjati in slišati, kar pravijo ter se spustiti do njih. Brez gloriole, vzvišenosti, nadutosti, pretvarjanja.»¹²

«Gospa je tako majhna, da se kar izgubi na pručki, kjer sedi. Na hrbtu ima veliko grbo in desno nogo čudno zvito iz kolka. Sproščeno pripoveduje, na moja vprašanja se trudi odgovarjati čim manj v dialektu. Njeno življenje je zaznamovano s tem, da je nihče ni maral. In verjetno so še hujše stvari pri tem, a tega ne bom nikoli izvedela. Kot ženska le slutim njene muke. Ona je prvi človek, ki ga intervjuijam, in ki reče, da ne bi hotela živeti, tako kot je. Ne bi se poročila in ne bi imela otrok, pravi, čeprav se kasneje popravi, da bi hotela tako življenje kot ga je živela. To mi daje misliti. Prvi odgovor je po mojem iskren in impulziven, drugi je pa strah pred neznanim. Tako si ju razlagam. V svojem življenju je naletela na same suroveže, ki so v njej verjetno videli primeren premikajoči se objekt, nad katerim se lahko znašajo, ga nahrulijo, obrcajo, souvažijo. Sploh si ne morem predstavljati, da je bilo takšno drobceno dvaindevetdesetletno bitje sposobno prenašati vse to. Pravi, da zdaj žebra in prosi za smrt. Bog jo je vedno uslišal, o tem ne dvomi in prepričana je, da jo bo tudi tokrat. Ona je prav zares iz drugega sveta, ki ga lahko razumem samo zaradi svoje sposobnosti, da si plastično predstavljam razmere.»¹³

¹² M. Ramšak, Terenski dnevnik, 9. 10. 1996, tipkopolis.

¹³ Ista, Terenski dnevnik, 3. 12. 1996, tipkopolis.

Pri analizi koroških življenjskih zgodb so me še dolgo vztrajno spremljale pripovedi nekaterih mojih pripovedovalcev. Včasih sem med transkripcijo in pozneje analizo življenjskih zgodb celo v sanjah podoživljala intervjujske situacije ali dogodke iz življenj pripovedovalcev. Ni bilo redko, da so me med intervjuji predvsem ženske, ko so pripovedovale, držale za roko, me začele tikati; s tem so nehote izrazile zaupanje ali pa so me kako drugače poskušale posvojiti, medtem ko so mi zaupale stvari, ki jih niso še nikomur od domačih. Moškim pa so pogosto nehote tekle solze ob spominih, ki so jih že poskušali izriniti. Take dele intervjuja sem, kolikor niso pripovedovalci sami prosili, zapečatila ali pa sem izključila diktafon. V vseh primerih pa je očitno šlo za mnogo več kot zgolj za zbiranje življenjepisnega gradiva. Šlo je tudi za medčloveški odnos, za zaupanje. Nekateri pripovedovalci so intervju razumeli ne samo kot izpoved, pač pa kot spoved. Potrebo po očiščevanju in hvaležnost, ker sem jih poslušala, so mi priznali bodisi takoj bodisi ko sem jih obiskala drugič in jim prinesla v avtorizacijo prepisan intervju, ali pa ko sem jim prinesla knjigo *Tako smo živelj, Življenjepisi koroških Slovencev*, v kateri je bila objavljena življenjska zgodba.

«Potem se peljem malo naprej k M. Edina informacija, ki jo imam o njem je ta, da ima snaha, ki ne pusti, da bi se pogovarjali slovensko. Megla se toliko dvigne, da razkrije streho hleva, na katero je zapičena avstrijska zastavica, ki lahko da še vedno oznanja zmago na plebiscitu leta 1920. Nič nočem pričakovati, ampak samo čakam, kaj bo. Ko stopim na hodnik, sta tam mlajša ženska mojih let in nekoliko starejša, ki ima tak ksiht, kot paznice v zaporu. Ta nas samo premeri in oceni, niti ne muksne, potem pa izgine v enega od prostorov. Mlajša je videti simpatična, prijazno in čisto normalna pove, da ne zna slovensko, me vpraša, če bom kavo, pa vljudno odklonim, ker ta hip res še ni potrebna. Pelje me do sobe na koncu hodnika. V njej na postelji sedi star suh moški in nekako zbegano, čeprav nasmejan pozdravi in bliska z edinim zdravim očesom. Eno oko ima sivo modro, a ne vem, če je to mrena ali kaj drugega. Na mizi pred posteljo ima nekaj nepomiten krožnikov, skodelico bele kave, časopise in drugo šaro. Zelo je vesel, da sem prišla. Povem mu, kaj pravzaprav sploh hočem od njega in občutim olajšanje, ko pravi, da bi mi o svojem življenju lahko govoril cel dan. Govori včasih napol sede, včasih pa naslonjen in skoraj v ležečem položaju, tako da mu moram previdno slediti z diktafonom. Včasih kaj pove polglasno in bolj mrmraje in ta del pripovedi lahko že vnaprej odpišem. Potem vstopi neka ženska in prinese rjav kouvček, še najbolj podoben ženskimi kozmetičnim kouvčkom. Izkljopim diktafon, ker ne vem ali je zdravica ali kaj. Nekaj veselo reče v nemškem dialektu in moj M. v istem tonu odgovori, potem pa se gospa poslovi. Ko mi razloži, da mu vsak dan prinaša hrano, zabuljim, potem pa vsujem nešteto vedno bolj nejevernih vprašanj o odnosih v tej družini. Najprej pojasni kdo je kdo. Mlada, ki je govorila z mano je snaha, molčečnica pa njena mama. Prva preperečuje, da bi se v tej hiši govorilo slovensko, ne pusti drugim M. otrokom, ki so raztreseni po svetu, da ga obiskujejo, tudi telefone meče nazaj na vilico, ne pusti, da bi imel rad vnučko, ker se boji, da bi jo poslovenil, preperečuje svojega moža, M. sina, da z očetom govori nemško. Žal uspešno. Potem M. govori o vsem, kar me še zanima, večkrat se pošali, da se počuti kot pri spovedi. Ko se enkrat med njegovim pripovedovanjem ozrem po sobi, vidim v enem kotu na polici nočno posodo namenjeno samo za urin, ki je polna skoraj do vrha in vsebuje gotovo dva litra vode. Kar pomeni, da je že dolgo ni nihče praznil. Na drugi polici cel kup zdravil in kapljic, za menoj v napol odprti omari med oblekami pa knjige. Te je pobral, ko so jih domači zmetali skozi okno. Izpraznili so sobo drugega njegovega sina, ki se mu je menda pomračilo, ko so ga zaprli, ker je hotel vojsko služiti civilno in

se ni odzval upoklicu. Uničili so tudi vse družinske fotografije in dokumente. V sebi primerjam podobo, ki jo vidim, s podobo snahe, ki je malo prej prinesla sok in mineralno vodo. Ne gresta skupaj, pa vendar verjamem M. Ne zato, ker je Slovenec, ampak kot človek človeku. Navsezadnje so tu še prinešena hrana in kahla scalnice. Po kaki uri in pol mi postane slabo in boli me trebuh. Hočem verjeti, da je od menstruacije, za druge razloge sem slepa. Prvič, odkar delam na terenu na Koroškem me prešine, da ima Makarovičeva morda le prav, da bodo čez petdeset let tu edini dokazi o obstoju Slovencev le še knjige, ki jih bomo o ljudeh napisali, žal, v glavnem uvoženi znanstveniki iz Slovenije. Ta zla slutnja me več ne zapusti. Ta hip pa poleg etnološkega strokovnega dela vidim potrebnost med temi ljudmi tudi v tem, da jim odleže, ko se prav zares spovejo svojki, ki jih je pripravljena poslušati in slišati. Ko odhajam, potrkam še na kuhinjska vrata, da se poslovim od kogarkoli, ki je doma. Ker se nihče ne oglasi, si mislim svoje, še bolj pa pred hišo, ko vidim, da v kuhinji gori luč.

Hladen zrak zunaj mi gre do možganov in to je dobro. Svet občutim kot tesen in plesniv, nebo nad P. pa mi daje upanje, da se bo še nekaj časa dalo dihati. Na križišču, kjer je hotel, grem zaman okrog njega, saj je povesod kot v Pompejih po Vezuvu. Hotel je pospravljen in zaklenjen do naslednje turistične sezone. Prav tako trgovina. Potem starejši in mlajši moški pripeljeta drva. Nagovorim starejšega, pa me gleda kot Marijo iz Međugorja. Samo gleda me in zdi se mi, da išče barbarske poteze na mojem obrazu, da bi imel razlog biti neprijazen. Milo in v stiski sirota rečem: „Bitte“, in to je edina nemška beseda, ki se je v tistem trenutku sploh spomnim. Potem njegove oči dobijo normalno velikost in napoti me do gostilne, mimo katere sem šla malo prej. Grem nazaj in žensko, ki je bila prej na vrtu ter sem jo pozdravila po slovensko, prosim za uslugo. „Ja, freilich“, reče, tako kot vsi Slovenci tukaj. Uporabim njihovo stranišče in potem se še dolgo pogovarjava, saj imam še precej časa do prihoda autobusa. Potem nadaljujem pot. Kraj je popolnoma prazen. Pridem do najbolj turističnega dela, kjer v sezoni hodijo drug po drugem, zdaj pa nikjer ni žive duše. Še pes nikjer ne zalaja. Vse restavracije, slaščičarne, picerije, trgovine so zaprte in še dodatno z železnimi križi na oknih. Tega tu še nisem videla, tu bi ne hotela živeti, ker se mi ta hip zdi, da kraj nima duše.

Popoldne inštitutski tajnici s solzami v očeh razložim o mizeriji, ki sem jo videla in ona prav tako prizadeto pozorno poslušala. Potem pove, da je z eno od M. hčera hodila v gimnazijo, in da je sin, ki naj bi bil v ustanovi za retardirane znan celovški klošar. Spomnim se na enega, ki je zadnjič na klopki pred slovensko posojilnico dajal piti pivo ogromnemu plišastemu rjavemu medvedu in mu nekaj prigovarjal. Moja energija za danes uplahne. Ko tajnica odide, grem kar spat. Spim in se nemirno zvijam, zbrcam blazino pod nogami na tla, slina mi teče iz ust in čisto se prepotim. Ob osmih vstanem, in si za silo zližem rane pod tušem. Ko zmanjka tople vode, pa začnem prepisovati zgodbo./.../ Malo pred polnočjo grem spet v posteljo.¹⁴

¹⁴ Ista, *Terenski dnevnik*, 8. 10. 1996, tipkopis.

Zaupanje	↓ ☺	↓ ☺	☺		Pripravevalec
Empatija	↑ ☺	↑ ☺	☹		Spravevalec
	① Začetek intervjuja.	② Približevanje pripovedovalca in spraševalca med intervjujem.	③ Trk z mejo empatije se zgodi, kadar spraševalec spodbuja prijateljski odnos in se pripovedovalec začne spovedovati, namesto da bi pripovedoval.	④ Do prelivanja identitet pride, kadar spraševalec ne zna ali ne upa razmejiti, kaj je njegovo in kaj pripovedovalčevo doživljanje.	

Tabela predstavlja mogoče razmerje med spraševalčevo empatijo (vživljanjem) in pripovedovalčevim zaupanjem, kakor sem ga doživljala na avstrijskem Koroškem pri zapisovanju življenjskih zgodb.

Lastni dnevniški zapiski s koroškega terena so me pozneje spodbudili k razmišljanju, kaj je empatija in kakšno vlogo ima pri zbiranju življenjepisov.

IV.

Empatija (iz gr. *empathēia*, vznemirjenost, zavzetost, strast, naklonjenost) je posebna prilagoditvena sposobnost, zlasti v dojemanju drugačnosti, je tudi oblika človekoljubja.¹⁵ V vseh poklicih, kjer je osnovna narava dela usmerjena predvsem v delo z ljudmi, so poleg znanja in izrazite motivacije potrebne še določene osebnostne lastnosti, brez katerih pri takšnem delu ne moremo biti uspešni. Ena od teh je empatija, ki jo razumemo kot *vživljanje*, akt projiciranja samega sebe v določen položaj, kot obliko identificiranja z nekom. Pri empatiji gre za sposobnost, ki je po svoji naravi intelektualno-emocionalna in nam omogoča, da preniknemo v duševnost druge osebe, vendar se z njo ne poistovetimo.¹⁶ Komponenti empatije sta afektivno-emocionalna in kogni-

¹⁵ S. Južnič, *Identiteta*. Ljubljana 1993, str. 180.

¹⁶ L. Škerbinek, *Empatija*, *Zdravstveni obzornik* 25, 1991, str. 51.

tivno-intelektualna. Prva zajema dojemljivost za sprejemanje razpoloženja in občutij drugih, torej sposobnost soobčutenja. To seveda ne pomeni, da moramo tudi trpeti, kakor trpi drugi, sposobni moramo biti soobčutiti doživljanje njegove bolečine. Pri tem ne smemo biti preveč sentimentalni in preobčutljivi, ostati moramo notranje trdni. Kognitivno-intelektualna komponenta je sposobnost, da ocenimo svet in ljudi s staljšča drugega človeka, tako da se v določeni socialni situaciji lahko postavimo v njegovo vlogo.¹⁷

Takšna je definicija, toda po pogovorih z zapisovalci in zapisovalkami življenjskih zgodb se mi je potrdila moja hipoteza, ki temelji na samoopazovanju, namreč, da je velik problem, ki mu marsikdo na terenu ni kos, pretirano vživljanje v sogovornikovo situacijo. Pri mnogih zapisovalcih je namreč, tako kot pri meni, zaradi hipersenzibilnosti ali nepoznavanja vloge empatije v intervjujski situaciji prišlo do prelivanja identitet, kar je povzročalo občasne težave pri razločevanju med svojim in pripovedovalčevim doživljanjem sveta (gl. tabelo na prejšnji strani).

Po mnenju psihoanalitikov naj bi empatija temeljila na mehanizmu identifikacije, ki povzroči prehodno zabrisanje meja med subjektom in objektom. Pri odraslih osebah naj bi se zaradi delovanja kognitivnih procesov ohranila tudi zavest ločenosti od objekta. Po mnenju nekaterih naj bi bila v ta proces vključena tudi projekcija, drugi pa se zavzemajo za razlikovanje med obema pojavoma, saj je kljub deljeni emocionalni reakciji njena smer ravno nasprotna. Projekcija pomeni pripisovanje lastnosti opazovalca drugemu, pri empatiji pa opazovalec prevzame emocionalne attribute drugega. Novejše opredelitve empatije poudarjajo predvsem njeno kognitivno komponento, ki se kaže v točnosti napovedovanja vedenja oziroma prepoznavanja emocionalnih stanj druge osebe, ne zahtevajo pa, da opazovalec doživlja podobna čustva.¹⁸

Empatija je eno najpomembnejših orodij, s pomočjo katerih razumemo druga mišljenja, pogosto različna od naših lastnih. Razumevanje teh razlik nas uči, zakaj je oseba v določeni situaciji ravnala tako, kot je, in kakšen izid je od tega pričakovala. S pomočjo empatije ljudje razumemo drug drugega kot osebe z upanji, potrebami, pričakovanji in čustvi, ki so pomembna in upoštevana v lastni kulturi.¹⁹ Empatija pomeni razumevanje posameznikovega sveta tako, kakor ga vidi on sam. Pomeni, da vidimo stvari iz njegovega zornega kota, da zlezemo v njegovo kožo, da se postavimo na njegovo mesto. To pa pomeni, da vidimo okoliščine tako, kot bi jih videl tisti, v čigar kožo poskušamo zlesti. Na trenutke si s tem sicer lahko pomagamo, potem pa moramo znati razmejiti, kaj je naše in kaj je njegovo doživljanje. Vsi ljudje imajo večjo ali manjšo zmožnost empatije, a mnogi so se tega odvadili. To velja predvsem za moške, ki so vajeni gledati predvsem skozi svoj referenčni okvir, ženske pa socializacija usmerja, da so pozorne, kako vidijo ali občutijo drugi (moški, dojenčki). Pod vplivom kulta objektivnosti in racionalnosti svojih empatičnih spoznanj pogosto ne jemljemo resno, zato nanje nismo pozorni. Empatično doživljanje pogosto spremljajo telesni občutki v predelu trebuha, ki nam povedo, koliko lahko sobesedniku zaupamo, pa tudi predstave, prispodobne in priklic ustreznih spominov. Tudi če se nam zdijo pripovedi še tako nenavadne in neverjetne, jih v začetni fazi sprejmemo kot *veljavne* opise njegovega ali njenega *doživljanja*. Razlike med pripovedovalcem in poslušalcem

¹⁷ Prim. Nav. delo, str. 52.

¹⁸ T. Lamovec, Empatija, *Anthropos* 1987, št. 5–6, str. 233–245 (povzeto).

¹⁹ Prim. T. Luhrmann, God as the ground of empathy, *Anthropology Today* 16, 2000, št. 1, str. 20.

življenjske zgodbe delno ovirajo empatično razumevanje. Spol, starost, izobrazba, kultura in specifične izkušnje lahko otežujejo empatijo, a ni nujno.²⁰

«Popoldne grem spet k P. Tokrat so doma. Pripovedovalka je malo manj zgovorna, a je tisti tip ženske, ki je najiskreneje prepričan, da je svet lahko pošten in lep. Kljub vsem izkušnjam. Take ženske ne podvomijo v svojo vero, iz katere se napajajo in se samo preprosto čudijo svinjarijam, hkrati pa, usaj v svojim izpovedih, že dajo recept, kako bi lahko bilo bolje. Vzorec dajo tudi s svojim vzgledom. Prav občudujem jih, kakšne mojstrice so v tem, kar ne pomeni, da malikujem sveto preproščino. Ne, prav nasprotno. Stvari niso tako preproste in gladke, kakor so videti na prvi pogled. Pri svojih dodatnih uprašanjih zato ne upam dlje od previdnega tipanja. Poglavitno vodilo pri tem je gospa intuicija. Zmeraj vem, kdaj sedi poleg mene. Takrat, kadar začutim, da spontano razširim oči in narahlo odprem usta, ko poslušam sogovornico. Takrat, ko moja slina postane nekako bolj prijetnega okusa in bolj obilno kot sicer priteka nekje izpod nosa in ko se mi ovlažijo zunanji kotički oči. Tedaj je čas za rahločutna uprašanja. Kemija človeškega telesa in intuicija sta tesno povezani druga z drugo. Ampak potrebno se je disciplinirano opazovati. Ker je pri intervjuju še njena najstarejša hči, jo vključim in tudi sama se želi vključevati v pogovor. To je dobro, ker se sicer P. ne spominja več niti ene letnice. Zgodba pa mora stati v času, prostoru in socialnem okolju. Pravzaprav je hči, rojena v začetku tridesetih, precej nesrečna. Sama je, neporočena in živi doma. Kar pomeni, da je v svoji stiski osamljena in da izbira stanu ni bila čisto prostovoljna. Zmeraj se mi smilijo ljudje, ki so zaradi svoje neiznajdljivosti ali kakega drugega razloga, morali sprejeti dejstvo, da se postarajo in umrejo, ne da bi si ustvarili družino, pa so si jo želeli. Ta je tu na Koroškem še vedno velika vrednota. Obramba in zaščita P. hčere je, da kadi čik za čikom. Zaradi negotovosti in da za hip preneha razmišljati o sebi, ki je postavljena v ta prostor in odstavljen iz tega časa. Koliko je še takih Slovencev tu na Koroškem? Koliko je dvakrat osamljenih – osamljenih po človeški plati in zavoljo svojega materinega jezika?»²¹

Empatija ima opraviti s projekcijo v smislu vpliva na osebnost drugega in na lastno kulturo. Osebnost drugega in kultura ustvarjata pri nepristranskem (dojemljivem) raziskovalcu dogodek, ki zahteva skrbno raziskavo. Rezultat lahko okrepi spoznanje o tuji in lastni osebnosti, kulturi in epistemologiji.²²

Empatija temelji na predpostavki o obči človečnosti. Ta predpostavka je v nasprotju z razmišljanjem, ki je odvisno od kulturnih razlik in oddaljenosti, saj ima intersubjektivni pomen. Empatičen raziskovalec lahko na neki način doživlja sebe skozi tuje izkušnje in obratno. V interakciji z drugim, drugi ali/in jaz prepozna zadeve, ki so v skladu z lastnimi nagnjenji in potrebami.²³

V.

Za boljše razumevanje empatije in izboljšanje intervjujske situacije še nekaj praktičnih napotkov, ki se nanašajo na empatično poslušanje pripovedovalca. To vključuje vsestransko razumevanje in kritično vrednotenje.

²⁰ Prim. T. Lamovec, *Psihosocialna pomoč v duševni stiski*. Ljubljana 1998, str. 315–316.

²¹ M. Ramšak, *Terenski dnevnik*, 10. 10. 1996, tipkopis.

²² K. Poewe, *Writing Culture and Writing Fieldwork*, *Ethnos* 61, 1996, št. 3–4, str. 196–197.

²³ Nav. delo, str. 197.

Vsestransko razumevanje zahteva naslednje bistvene veščine	Kritično vrednotenje zahteva še dodaten niz veščin
prepoznavanje glavnih misli	nepristransko spremljanje
identificiranje (ugotavljanje) pomožnih podrobnosti	razumevanje sogovornikovih namenov in organizacijo glavnih misli
prepoznavanje nedvomnih odnosov med glavnimi mislimi	razločevanje med dejstvi in mnenji
spominjanje glavnih misli in podrobnosti	razločevanje med čustvi in logičnimi dokazi
	odkrivanje predsodkov
	razpoznavanje sogovornikovega obnašanja
	synetiziranje in vrednotenje s povezovanjem in povzetki
	spominjanje zapleta zgodbe in argumentov
	razpoznavanje protislovij med sogovornikovimi verbalnimi in neverbalnimi sporočili

Tabela predstavlja bistvene sposobnosti empatičnega poslušanja. To sta vsestransko razumevanje in kritično vrednotenje.

Čeprav so vsi načini poslušanja pomembni, pa je za izboljšanje medosebne komunikacije najpomembnejši *empatičen* način poslušanja. To je še posebej pomembno, kadar so v pripoved vključena čustva. Za izboljšanje veščine empatičnega poslušanja so pomembna štiri pravila:

1. *Upoštevanje sogovornikovega stališča* (Želeti si moramo poslušati, res nas mora zanimati, kaj sogovornik misli in čuti. To je še posebej težko v medosebnih konfliktih, ker smo takrat preobremenjeni z lastnimi idejami in čustvi. Pomembno je raziskati sogovornikovo stališče in se mu ne izogniti.)
2. *Preden odgovorimo sogovorniku, se je treba prepričati, da popolnoma razumemo, kaj sogovornik pravi* (Prekinjanje in popraviljanje sogovornika preden pove svoje, pripelje do izgube informacij.)²⁴

²⁴ T. Sarah in A. Jensen, *Interpersonal Communication*. Belmont, 1992, str. 86.

3. *Razumevanje sogovornika preverimo s parafraziranjem* (Ko mislimo, da razumemo sogovornika, to še preverimo s parafraziranjem. S svojimi besedami navedemo, kaj je sogovornik mislil. Parafraziranje ni ponavljanje in ni tolaženje.)
4. *Pri parafraziranju izrazimo čustvene in vsebinske pomene.*

Kljub vsemu pa pri poslušanju sogovornikov ne smemo biti popolnoma osredotočeni nanje, na isti način lahko poslušamo tudi sebe, parafraziramo lastna stališča.²⁵

Pri empatičnem poslušanju ločimo tri tipe pozornosti, ki jim sledi specifično obnašanje:

1. *neverbalna pozornost* (obnašanje: sedenje med pogovorom, neposredno gledanje, primerna razdalja, nagnjenost naprej, vzdrževanje očesnega kontakta, sproščena drža telesa, kimanje, smehljanje, živahna obrazna mimika),
2. *psihološka pozornost* (obnašanje: odsotnost notranjih motenj oziroma koncentracija na sogovornika in ne nase, odsotnost zunanjih motenj, psihološka zasebnost oziroma ustrezen prostor, v katerem se odvija intervju),
3. *verbalna pozornost* (odsotnost prekinjanj, uporaba enobesednih verbalnih spodbud, tj. kratkih fraz, s katerimi pridobimo zaupanje in spodbudimo izražanje, sledenje vsebini oziroma ostajanje pri isti temi, tišina oziroma vzdržnost od pretiranega govorjenja).²⁶

VI.

Razlikujemo med pozitivno empatijo ali ugodjem in negativno empatijo ali bolečino. Pozitivna empatija se nanaša na soglasje med spodbudnim dražljajem, ki izhaja iz interakcije z drugim, in lastno notranjo aktivnostjo. Negativna empatija se pojavi, ko so dražljaji, ki izvirajo iz interakcije, v nasprotju z lastno notranjo aktivnostjo. Lastna notranja aktivnost se nanaša na skupek aktivnosti, ki vključujejo mišljenje, čustvovanje, intuicijo, pozornost, domišljijo itn. Z drugimi besedami: vse človeške zmožnosti uporabimo za osmislitev drugega (in sebe) in potem to prevedemo v pisni, ustni ali vizualni medij – če to seveda želimo. Negativna empatija je zavedanje prepada med seboj in drugim v trenutkih intimnosti. Nepričakovan prepad med nami in tistimi, ki smo jim človeško predani ali nas fizično privlačijo, je spoznanje razlik kljub medsebojni privlačnosti med raziskovalcem in preučevano osebo. Negativna empatija nas lahko naredi bolj človeške.²⁷

-Nadaljujem s prepisovanjem zgodbe iz prejšnjega dne. Opoldne tečem na železniško postajo, da se odpeljem v M., kjer naj bi me čakal M., domačin in študent, ki mi bo pomagal pri intervjuvanju, pa mi blagajnik prijazno pove, da imam vlak šele čez eno uro. Hitim nazaj na inštitut, pokličem M. in mu to sporočim, da ne bi predolgo čakal. Ostane mi še dobre četrte ure, uredim zgodbo iz prejšnjega dne, nato jo na vlaku še popravljam.

Podjuna je bolj ravna kot sem si jo predstavljala in opažam razlike v urejenosti naselij, vse v prid Rožu. Pokrajina me pravzaprav spominja na Hrvaško, v smeri od Dobove proti Zagrebu, le da so hiše tu urejenejše.

²⁵ Nav. delo, str. 87.

²⁶ S. Prelovšek, *Empatija v delovni terapiji* (diplomska naloga). Ljubljana 1998, str. 46–51.

²⁷ K. Poewe, Nav. delo, str. 197–199.

M. me navidez ravnodušno in flegmatično čaka v avtu, tako me tudi pozdravi, vendar mu vloga, ki jo igra, ne pristoji. Kliše poskusim prebiti s humorjem in na moje veliko veselje uspem. Veselja pa je kmalu konec, ko zvem, da je za intervju očetu povedal šele danes zjutraj. Ja, zakaj pa sem mu že pred mesecem poslala vprašalnik in druge stvari iz Ljubljane? Obvladujem nepremišljene besede, zaradi katerih bi mi kasneje lahko bilo žal, in se tolažim, da sem že velikokrat improvizirala in bom očitno še enkrat. Pri improvizaciji se zanašam na svojo intuicijo in to v zadnjih letih vedno sto odstotno ubogam, ker me še nikoli, ampak res nikoli, ni razočarala. Kvečjemu sem jaz njo. Moja intuicija je najverjetneje edina zanesljiva stvar pri meni, saj razum, ne da bi ga hotela podcenjevati, ker ga tudi zelo cenim in potrebujem, prevečkrat krevska in sopiha za impulzi, ki prihajajo od kdove kod. Kadar tako stoka in jamra in moleduje, naj se ga vendarle usmilim in poslušam, ga pregovorim, da trimčka tako, kakor pravi moj ženski šesti čut. In takrat se zadeve dobro iztečejo.

Intervju se začneja spodbudno in potihoma navijam, da bi tako tudi ostalo. Potem se začne pripovedovalec afnati in se pretvarjati, da je njegovo življenje nepomembno. Prepričujem ga v nasprotno, češ da je vsako življenje vredno in pomembno in začasno ga pregovorim. Pride še njegova soproga, simpatična debeluška in njemu je nerodno pred njo, da kot ženska obvladujem situacijo, on pa malo manj. Ona odide, E. odgovarja na vprašanja, M. se včasih zraven kremži, ker mu tudi niso všeč očetovi odgovori, pa ga še sam poskuša usmerjati in mu pomagati. E. se sam prekinja z občutki nesamozavesti, pa mu spet pomagava, vmes spije steklenico piva in se precejkrat nalašč spozabi, ter gestikulira tako, da se me lahko dotakne na način, ki mi je zoprni. Umikam se, on pa rine za menoj. Potem čisto izgubi kontrolo nad seboj in govori meni neumnosti, M., ki mu je zaradi vsega nerodno, pa hvala bogu le pove, čeprav zelo površno, kar ga vpraša. M. dobro ve, kaj mora vprašati. Intervju proti koncu zvodeni, ko pride eden od bratov in še nek njegov kolega, ki neobčutljivo ali pa zato, da bi pritegnila pozornost, s tem se v tem trenutku ne utegnem ukvarjati, na glas govorita, čeprav vidita, da snemam. Dovolj je. Ko to pomislim, se hkrati ustavi tudi diktafon. Potem še čvekamo, oče odide in kmalu za njim tudi midva z M., saj jaz že težko prenašam cigaretno meglo, ki jo puhata. Naredimo še nekaj turističnih posnetkov pred njihovim čebelnjakom, ki daje tisti slavni med, ki ga E. potem prodaja na trgu v Celovcu in se rahlo pretvarjamo, da je vse v najlepšem redu. Dve minuti se pustim nervirati na ta način, potem pa spet navalim z iskrenostjo, ker ne zdržim več. E. se smeje, ker mu je všeč, M. mi da občudujoče priznanje, da še ni srečal tako odkrite ženske. Mislim si, da verjetno res ne. Poslovim se, in medtem ko me pelje nazaj na postajo, govorim naravnost, ne da bi karkoli zavijala v vato, in ne da bi sploh pomislila, da tega morda ni navajen in da bi se lahko počutil ogroženega. Ko M. pregori varovalka, je že prepozno in njegova obramba je, da reče nekaj, za kar sluti, da me bo zadelo na občutljivo točko, potem pa se otročje umakne. Popenim in se užaljeno zderem, ker ne dovolim, da bi se nervoza grmadila v meni. No ja, sonce pa še useeno sije.²⁸

Odnos med pripovedovalcem in poslušalcem življenjske zgodbe ni prijateljski odnos, ker ni na enakovredni ravni, je prostorsko in časovno omejen in vključuje poklicno delo. Kljub temu pa ima vse značilnosti dobrega intimnega odnosa: vključuje empatijo, spoštovanje in iskrenost. Dober medosebni odnos pozitivno učinkuje tudi, če poteka

²⁸ M. Ramšak, *Terenski dnevnik*, 10. 9. 1996, tipkopis.

povsem neformalno in so v njem udeležene osebe brez vsake strokovne usposobljenosti, ki ne poznajo nikakršnih metod in tehnik.²⁹ Zavedati se je treba, da morda pripovedovalec ne razume pravil profesionalnega odnosa, zato mu je treba pojasniti, da gre za sodelovanje pri projektu, ki se bo končal. Možno je, da se prijateljstvo razvije, ko se raziskava približuje koncu, toda sredi projekta je bolje ohraniti profesionalen odnos, kakor pa ustvarjati prijateljstvo. Tudi ni pošteno in modro namigovati, da se bo po raziskavi prijateljstvo nadaljevalo, razen če je raziskovalec prepričan, da si želi in da lahko nadaljuje prijateljstvo.³⁰ Zato bi ob intervjuju morali znati vzpostavljati pristnost, toplino, sprejemanje, spodbujanje, odobravanje, empatijo, dovezetnost in občutljivost.³¹

Razlikujemo vsaj tri vrste empatije, od katerih je vsaka lahko doživeta negativno ali pozitivno.³²

1. *Empirična empatija* se pojavi, ko nas zvoki iz narave spomnijo na, denimo, tuljenje ali ječanje. Odraža se lahko v metaforičnih opisih, na primer tuleča nevihta, ječanje dreves, ki zahtevajo podobne občutke pri doživljanju sebe in drugih.
2. *Razpoloženijska empatija* se na primer pojavi, ko barva, glasba, umetnost, pogovor itn. zahtevajo podobna občutja ali razpoloženja pri raziskovalcu in raziskovanem.
3. *Empatija dojemljivih* se pojavi, ko videz živih bitij, na primer geste, glas in druge značilnosti, simptomatično jemljemo kot njim lastne. Govorimo lahko tudi o empatiji pojavnosti, ko v zunanosti razpoznamo notranje življenje drugih; ko vemo, da je lahko, vendar ne nujno, tudi del našega življenja.

Skrajšano povedano: empatija ima opraviti s tistimi trenutki čiste zavesti o drugem, ki močno spodbujajo našo domišljijo. Posledica tega je, da doživljamo drugega kot sebe, del lastne preteklosti, lastnih teoretičnih predpostavk, našega pristopa k raziskavi ali sebe v tuji preteklosti, v tujem načinu življenja, ki ga pred tem nismo mogli videti. Ta izziv pa je epistemološko produktiven, ker spodbuja k oblikovanju predpostavk, metod in teorij ali k oblikovanju hipotez in slutenj.³³

VII.

Nekateri teoretiki menijo, da *ženske v medsebojnih odnosih kažejo večjo empatijo za čustva drugih*. To je povezano z načinom neverbalne komunikacije žensk. V velikem številu študij so se ženske izkazale bolje od moških pri razumevanju neverbalnih znakov in pri izražanju neverbalnih čustev. Celo v sanjah ženske opisujejo čustva bolje od moških.³⁴ Kljub vsemu pa se empatije lahko naučimo in bolj ko vemo, kaj je, bolj jo uporabljamo.³⁵

Točnost zaznavanja je odvisna predvsem od sposobnosti vživljanja (empatije) v drugo osebo. Gre za imaginarno prestavljanje v občutke, mišljenje in delovanja druge-

²⁹ Prim. T. Lamovec, *Psyhosocialna pomoč v duševni stiski*, str. 316.

³⁰ Prim. V. Raleigh Yow, *Recording oral history. A practical guide for social scientists*. London in New Delhi 1994, str. 123.

³¹ J. Lishman, *Communication in Social Work*. Basingstoke, Hampshire in London 1995, str. 45.

³² K. Poewe, Nav. delo, str. 200.

³³ Prav tam.

³⁴ Prim. C. L. Ember, Gender differences, v: *Encyclopedia of Cultural Anthropology*, Vol. 2. (ur. D. Levinson in M. Ember). New York 1996, str. 523.

³⁵ V. Tschudin, *Beginning with empathy. A learners handbook*. Edinburgh 1989, str. VIII.

ga človeka, sposobnost za postavljanje na pozicijo drugega. Točnost v presoji drugih je močno odvisna tudi od stabilne in realne podobe o sebi ter podobnosti in bližine bodisi po socio-demografskih podatkih (starost, spol, poklic, bivanje) ali po osebnostnih značilnostih (stališčih, interesih, življenjskih stilih) med spraševalcem in spraševano osebo.³⁶ Ob koncu zbiranja koroških življenjepisov poleti 1998 sem v terenski dnevnik o tem zapisala:

„Navsezadnje drugih ljudi ne prepoznavam zgolj zato, ker njihovo ime ostaja nespremenjeno ali po njim lastni telesni podobi ali po značaju. Prepoznavam jih tudi po tem, ker so nekako predvidljivi po svojem življenjskem vzorcu, vzorcu, ki ga slutim kot meni sorodnega. Pri prepoznavanju mi empatija ponuja roko, me vabi in mi omogoča, da se lahko drgetu človeških življenj čim bolj približam ali ga neposredno srečam.“³⁷

Socialna vloga kot celota normativno določenih pričakovanj neke socialne skupine, institucije, razreda ali družbe o vedenju/delovanju posameznika v določenem socialnem sistemu³⁸ je izredno pomembna pri terenskem delu. Etnologinja nikakor ne more ubežati vlogi, ki jo hočeš nočeš prinaša njen spol. Tu ni nikakršne nevtralne pozicije, če si ženska, dobiš od moških le določene informacije, in nasprotno, mnogo je odvisno tudi od tega, kaj raziskuješ. Ženske etnologinje imajo pri pogovorih v podeželskem patriarhalnem okolju praktično neomejen dostop do podatkov o gospodinjstvu, otrocih, vzgoji, ženskih dejavnosti, tračarskih mrežah, starostnikih, delno tudi o spolnem življenju ipd. Toda tudi pri tem morajo ustrezati vlogi, ki jo od njih na tihem pričakujejo sogovorniki, na primer, da so tudi same poročene, da imajo otroke, da so dovolj stare, da ne kadijo in pijejo... Nekatero raziskovalke, ki so v preučevanem kraju tujke, lahko, če imajo srečo, preskočijo katero od teh nenapisanih pravil, ne pa vseh.³⁹ Za dopolnilo navajam odlomka iz koroških terenskih dnevnikov. V prvem govorim o ženski zaupljivosti, v drugem pa o tem, kako je dejstvo, da sem ženska, kvarilo intervjuju s starejšim sogovornikom.

„Med nama z mojo sogovornico se razvija ženska zaupljivost, še posebej, ko se pogovarjava o družini, otrocih in njihovi vzgoji. Enkrat jo nehote spravim v zadrego, ker jo preveč neposredno vprašam nekaj, kar je meni samoumevno (med nama je petdeset let razlike), njej pa ne. Rečem ji, da ji ni treba odgovoriti, če noče. Nič je nočem siliti, čeprav se mi zdi, da bi mi rada povedala, kako je bilo, ko se je primožila na kmetijo. Odloči se, da me ne bo razočarala – tako se mi zdi – in me prosi, da izklopim diktafon. Potem govori. Vmes me večkrat prime za roko in me gleda v oči. Vprašam se, kolikim ljudem je to že zaupala. Gotovo so bili redki. Tika me kakor svojo hčer in imam občutek, da sem ji blizu. Potem jo lahko spet snemam. Prosim jo, da mi pokaže družinske fotografije in potem razlaga ob njih. Tudi album mi posodi do prihodnjega dne.“⁴⁰

„Sogovornik se vedno vrača k svojim temam. O tem, kako je bil bolan v vojski in kako so ga pozdravili z žarnicami in ‘koharjem’, pri tem pa je od njega lila voda in tekla na tla. Ko vprašam kakšna, reče da švic in da se mu je takrat kri spremenila v

³⁶ Prim. M. Nastran Ule, *Temelji socialne psihologije*. Ljubljana 1997, str. 87.

³⁷ M. Ramšak, *Terenski dnevnik*, 15. 6. 1998, tipkopis.

³⁸ Prim. M. Nastran Ule, *Socialna psihologija*. Ljubljana 1992, str. 368.

³⁹ Prim. M. Ramšak, »Mogoče bom spet prišla na Koroško... Mogoče.« Govorljivost koroškega dnevničarskega opusa Marije Makarovič, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 36, 1996, št. 4, str. 49.

⁴⁰ Ista, *Terenski dnevnik*, 5. 8. 1996, tipkopis.

vodo. Pove, da je žena spila ogromno šnopsa in ko ga vprašam, zakaj, reče, da zaradi žeje. Pomislim na Fellinija. Mislim, da ga moti moja prisotnost in počutim se kot usiljiva tujka. Lažje bi bilo, če bi ta intervju naredil moški. In ves čas me gleda na mesto, kjer sem včeraj izgubila gumb na bluzi. Vmes gestikulira in trka s prsti po mizi. Vedno, ko se pogovarjamo o ženskah ali o družini.⁴¹

Iz odlomkov je razvidno, da intervju ne učinkuje le enosmerno, ampak se lahko med intervjujsko situacijo naučimo tudi kaj o sebi in se opazujemo kot spraševalci. Menim, da ni nič narobe, če nam je pripovedovalec zelo všeč oziroma če nam ni. Ko si to priznamo, lahko manj obremenjeno nadaljujemo z delom in do konca posnamemo življenjsko zgodbo.

Raziskovalci so dolgo sramežljivo zanikali vpliv terenskih izkušenj na njihovo lastno življenje in narobe – pomen lastne biografije za opazovanje in interpretacije.⁴² Kirsten Hastrup je zapisala: »Včasih je raziskovalka potrdila svojo navzočnost na terenu, potem pa zginila iz teksta. Danes zahtevamo, da ostane v njem, saj je bila njena navzočnost na terenu locus terena – sveta, ki ga opisuje.«⁴³ Hastrupova poudarja, da teren nikoli ni le svet »drugih«, temveč svet »med nami in drugimi«. Še več, sleherni opis je nekje med avtobiografijo in antropologijo. Pomen raziskovalčeve osebne izkušnje, ki je skrita v zapisanem, postane del analize teksta. Avtobiografija raziskovalca se skriva v življenjskih biografijah pripovedovalcev in narobe, njihove biografije sodeloča njegova avtobiografija. Gre za medsebojno prepletenost zgodbe tistega, ki je v vlogi subjekta, in tistega, ki je v vlogi objekta raziskovanja.⁴⁴

Literatura

Ember L. Carol

1996 Gender differences, v: *Encyclopedia of Cultural Anthropology*, Vol. 2. (ur. D. Levinson in M. Ember). New York: Henry Holt and Company, str. 520–524.

Encyclopedia of Life Writing

2001 *Encyclopedia of Life Writing* (ur. M. Jolly). London in Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.

Grimshaw Allen D.

1993 Data and Data Use in an Analysis of Communicative Events, v: *Explorations in the ethnography of speaking* (ur. R. Bauman in J. Sherzer). Cambridge: Cambridge University Press, str. 419–424.

Hastrup Kirsten

1992 Writing ethnography. State of art, v: *Anthropology and autobiography* (ur. J. Okely in H. Callaway). London in New York: Routledge, str. 116–133.

Južnič Stane

1993 *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

⁴¹ Ista, *Terenski dnevnik*, 9. 8. 1996, tipkopis.

⁴² D. Zaviršek, O Nuerih in belem antropologu, *Razgledi*, 1. 4. 1994, str. 26.

⁴³ K. Hastrup, Writing ethnography. State of art, v: *Anthropology and autobiography* (ur. J. Okely in H. Callaway). London in New York 1992, str. 126. (Prevod prevzet po: D. Zaviršek, O Nuerih in belem antropologu, *Razgledi*, 1. 4. 1994, str. 26)

⁴⁴ Prim. D. Zaviršek, O Nuerih in belem antropologu. *Razgledi*, 1. 4. 1994, str. 26; K. Hastrup, Writing ethnography. State of art, str. 119.

Kuper Adam

1995 *Anthropology and Anthropologists. The modern British school.* London in New York: Routledge.

Lamovec Tanja

1987 Empatija, *Anthropos* 17, št. 5–6, str. 233–245.

1998 *Psihosocialna pomoč v duševni stiski.* Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

Lishman Joyce

1995 *Communication in social work.* Basingstoke, Hampshire in London: Macmillan.

Lives. An anthropological approach to biography

1981 *Lives. An anthropological approach to biography* (ur. L. L. Langness in G. Frank). Novato, Calif.: Chandler & Sharp Publ.

Luhrmann Tanya

2000 God as the ground of empathy, *Anthropology today* 16, št. 1, str. 19–20.

Malinowski Bronislaw

1979 *Argonauti zapadnog Pacifika.* Beograd: BIGZ.

1989 *A Diary in the strict Sense of the Term.* Stanford Univ. Press.

Mesec Blaž

1998 *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu.* Ljubljana; Visoka šola za socialno delo.

Minnich Robert Garry

1993 *Socialni antropolog o Slovencih. Zbornik socialnoantropoloških besedil.* Ljubljana in Trst: Amaliotti in Slovenski raziskovalni inštitut – SLORI.

Nastran Ule Mirjana

1992 *Socialna psihologija.* Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

1997 *Temelji socialne psihologije.* Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Pocwe Karla

1996 Writing Culture and Writing Fieldwork. The Proliferation of Experimental and Experiential Ethnographies, *Ethnos* 61, št. 3–4, str. 177–206.

Prelovšek Suzana

1998 *Empatija v delovni terapiji* (diplomska naloga). Ljubljana: Visoka šola za zdravstvo.

Ramšak Mojca

1996 »Mogoče bom spet prišla na Koroško... Mogoče.« Govorljivost koroškega dnevničarskega opusa Marije Makarovič, *Glasnik SED* 36, št. 4, str. 43–51.

1996–1998 *Terenski dnevnik*, od 5. 8. 1996 do 30. 5. 1998. Tipkopis.

Rapport Nigel

1996 'Dear Elsie', 'Dear Bronio', *Anthropology Today* 12, št. 1, str. 2–6.

Škerbinek Ladi

1991 Empatija, *Zdravstveni obzornik*, št. 1–2, str. 51–57.

Trenholm Sarah in Arthur Jensen

1992 *Interpersonal Communication.* Belmont Calif.: Wadsworth Publ. Comp.

Tschudin Verena

1989 *Beginning with empathy. A learners' handbook.* Edinburgh: Livingstone.

Zaviršek Darja

1994 O Nuerih in belem antropologu, *Razgledi*, 1. 4. 1994, str. 26.

Wayne Helena

1995 *The Story of a Marriage, The letters of Bronislaw Malinowski and Elsie Masson. Vol. 1 1916–20, Vol. 2 1920–35* (ur. H. Wayne). London: Routledge.

Yow Raleigh Valerie

1994 *Recording oral history. A practical guide for social scientists*. Thousand Oaks, London in New Delhi: Sage.

*Summary***Science Between Objectivity and a Threat of Subjectivity: the Role of Field Diaries and Empathy in Recording Life-Stories**

According to the presumption that every individual in a certain role internalises to some extent the expectations and standards of action pertaining to the given position in society, my role of field investigator was built in accordance with the roles played by my interviewees. During my fieldwork in the Austrian Carinthia, in order not to let this interaction escape my memory, I persistently recorded all forms of cooperation, the pain due to (exaggerated) empathy, and also crashes with my narrators when I had no opportunity to discuss them with anyone. Thus I disciplined myself and my diary notes remained for the time when I began analysing the collected material for my doctoral thesis. Besides personal notes and observations about Carinthians my field diary contained also documentary fragments regarding certain techniques and methods of work, especially those extreme situations when my investigation plans unexpectedly went to pieces or were exceeded (e.g. when, in spite of my carefulness, my dictaphone went dead and I had to repeat the entire interview; when at the narrator's wish I switched off the dictaphone for two hours and heard not only her narration, but also her confession; when for some language, age and personality reasons I spoiled the interview by asking certain questions in wrong moments and at wrong places...). Writing my field diary was inevitably connected with empathising with situations, people and their fates. During interviews I often noticed that the degree of trust between my interviewees and myself depended on my own ability of empathising, therefore I recorded my own experiencing of fieldwork every day in form of close descriptions in my field diary. In a quality investigation the researcher is aware of the impossibility of his/her own exclusion from the goings-on that he/she investigates and of his/her influence on the events he/she describes. The people investigated respond to his/her presence and/or procedures and to the research situation itself. Besides, the investigator himself/herself experiences the events he/she describes or studies. A record of these experiences benefits the research: it makes possible for others to verify the researcher's findings, and the description itself becomes more detailed and 'thick'. This way the researcher as a person functions like a sensitive instrument, discovering new facts about the investigated object on the basis of his/her own feelings or rational responses.

Telling a life-story is not a one-way process, it is always a dialogue where each of the two sides can benefit from narrating the story or listening to it. Reflecting of the contents of the life-story and of the mutual process going on between the interviewer and the narrator can be advantageous to both participants. Unlike other, more partially shaped interviews which do not concern so much the subject's personal experience of time, space and society, an interview aiming at his/her life-story brings a clearer perspective on the man's life. It deepens the knowledge of oneself, strengthens the person's self-image and self-respect. The narrator shares his/her long-nurtured memories of experiences and understanding of his/her own role in life with someone else who, most often, can be a more unbiased listener than people the narrator lives with or is well acquainted with. Telling of a life-story can certainly be a purifying catharsis for the narrator, frequently also for the listener. Someone else's life-story can help the listener and later on, if it is published, the reader understand his/her own life; it can inspire him/her to learn something from the other person's life or to use someone else's experience instead of his/her own. And understanding of the past and the present helps interviewees as well as narrators clarify their expectations for the future. This does not mean that everyone feels about his/her own life in the same way. Some people look back with regret and pain, others with joy, others again with indiffer-

ence. What touched me most with my Carinthian narrators were their answers to my subquestions (not foreseen in the questionnaire) such as: what would you change if you were young once more, if there had been no war, if you had been able to go to school, etc. They answered these questions with a conviction that, even if they could have changed some of their past decisions or redirected the course of events, their life, such as it had been, had been meaningful and necessary. Several conversations with other recorders of life-stories confirmed my hypothesis, based on self-observation: that a major problem in fieldwork is excessive empathising to the narrators' situations. With many recorders, including myself, hypersensibility or lack of knowledge regarding the role of empathy in interview situations brought about an interchanging of identities, which at times caused troubles in discerning between one's own and the narrator's experiencing of the world.